

ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Cilt: 1 Sayı: 1 Ağustos 2018

s.s. 391-408

**Makalenin Geliş
Tarihi**

18/08/2018

**Makalenin
Kabul Tarihi**

20/08/2018

Yayın Tarihi

21/08/2018

BÜLBÜLÜN GIDASİ YAPRAK KEBABIDIR

Muhammet Nur DOĞAN¹

ÖZET

Edebiyat lafız ve mana unsurlarının beden-ruh özdeşliğine benzer şekilde bir araya getirilmesi yolu ile gerçekleştirilen edebiyat sanatının anlam, düşünce, duygu, kültür, medeniyet değerleri ve felsefe gibi bilgi ile yüklü treni hakikat ve mecaz rayları üzerinde yürümektedir. Edebî metinlerin arka planında bulunan hakikat ve mecaz katmanlarının paralellliğini dinamik ve fonksiyonel hâlde tutan bu estetik ilişkiler, dünyanın en zengin ve köklü edebiyat geleneklerinden biri olan klasik Türk edebiyatı metinlerini bir metin ve kültür arkeolojisi alanına dönüştürmüştür.

Bu makale de okuyucuya edebiyatın değişmez kuralı hakikat-mecaz paralellğine; mecazdan hareketle bilinmeyen gerçekler dünyasına, hayatın maddî işleyişi ile ilgili gizli kalmış hakikatlerin bilgisine ulaşma çabasına (yani kültür arkeolojisi faaliyetine) dair oldukça ilginç bir örnek sunmak amacı ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bülbül, Gül, Divan, Gazel, Şeyh Gâlib

THE NIGHTINGALE'S FOOD, ROSE LEAF KEBAB

ABSTRACT

Literature, knowledge of words, and meaning are brought together in a similar way to the identity of the body and soul, and the literary arts travel on truth and metaphorical trains loaded with knowledge such as meaning, thought, feeling, culture,

¹ Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. Em. Öğretim Üyesi, mnrdoğan@hotmail.com

civilization values and philosophy. These aesthetic relations, which keep the parallels of layers of truth and metaphors in the background of literary texts dynamic and functional, have transformed the texts of classical Turkish literature, one of the richest and deepest literary traditions of the world, into a field of text and cultural archeology.

This article is about the paradoxical paradigm of truth and metaphor in literary literature; was prepared with the aim of presenting a very interesting example of the struggle to reach the knowledge of the unknown facts about the material operation of life and the hidden truths (cultural archeology activity)

Keywords: Nightingale, Rose, Diwan, Ghazal, Sheikh Gâlib

Lafız ve mana unsurlarının beden-ruh özdeşliğine benzer şekilde bir araya getirilmesi (söz/sühan) yolu ile gerçekleştirilen edebiyat sanatının anlam, düşünce, duygu, kültür, medeniyet değerleri ve felsefe gibi bilgi ile yüklü treni hakikat ve mecaz rayları üzerinde yürümektedir. Edebi metinlerin anlam dünyasının zemininde dōşeli bu hakikat ve mecaz raylarının paralellliğini sağlayan şey, kelimelerin etrafında oluşmuş bulunan farklı anlam daireleri (nüanslar), kelimeler arasında teşbih, istiare, leff ü neşr, telmih, tenasüp, tezat, mübalağa gibi lafız ve mana sanatları yardımı ile kurulmuş bulunan estetik ilişkilerdir. Edebî metinlerin arka planında bulunan hakikat ve mecaz katmanlarının paralellliğini dinamik ve fonksiyonel hâlde tutan bu estetik ilişkiler dünyanın en zengin ve köklü edebiyat geleneklerinden biri olan klasik Türk edebiyatı metinlerini bir metin ve kültür arkeolojisi alanına dönüştürmüştür.

Tanzimat Reformunun ilanından sonra Batının kültür değerlerini benimseyişimizin zorunlu bir neticesi olmak üzere yaşadığımız kültür ve dil inkılabı düşünce, bilim, kültür ve sanat dünyamıza evrensel planda çok önemli kazanımlar sağlamış olmakla birlikte, bizi toplumsal hayatımızın dinamik işleyişinin bilgisinden ve söz varlığımızın kayda geçirilmemiş mecazlar ve nüanslar dünyasından trajik bir kopuşa sürüklemiş; bunun neticesi olarak düşünen insanlarımızı sosyal ve siyasal hayatımızın orijinal tezahürleri ile duygu, düşünce, bilgi, kültür ve medeniyet değerlerimizin diline yabancılaştırmış bulunmaktadır.

Artık 1000 yıllık, köklü kültür ve medeniyet değerlerinden beslenen, çok dinli, çok dilli, çok kültürlü imparatorluk yaşantısının ışıklı yansımaları ile kadim edebiyatımızın söz varlığının lügatlere geçmemiş çok yüksek değer taşıyan etimolojik ve semantik bilgisi taş toprak yığınları arasında saklı medeniyet

eserleri gibi klasik edebiyat ürünlerimizin kelime ve cümle yığınları arasında bulunmakta ve kendisini tespit, teşhis ve keşf edecek metin şarihlerini (dil ve kültür arkeologlarını) beklemektedir.

1983 yılında başlayan akademik faaliyet alanımızın Divan edebiyatındaki şiir felsefesi (poetika) ve sanat ontolojisi özel yönelimleri doğrultusunda gerçekleştirdiğimiz çalışmalar yanında Osmanlı hayatının bize gizli kalmış tezahürlerinin keşfi (kültür arkeolojisi) ve edebî metinlerin kelime ve kavramlarının etraflarında teşekkül etmiş olup lügatlere intikal edememiş bulunan nüansların tespiti (dil ve anlam arkeolojisi) ile ilgili olarak da çeşitli dergilerde yazılar kaleme aldık ve bu konu çerçevesinde çeşitli akademik ortamlarda görsel malzeme ile destekli konferanslar verdik. Bu çalışmalar kapsamında olmak üzere bilim dünyasına sunduğumuz bu tespitler arasında bilhassa son zamanlara kadar sosyal hayatımızda tezahürüne şahit olduğumuz “hamamda sabun köpüğünden balon uçurma”, Osmanlı devlet düzeninde uygulanan bir teşrifat kuralı olarak “ilmiye sınıfı mensuplarının mavi çizme giymeleri”, bugün değişik enstrümanlarla farklı bir şekilde tezahürüne şahit olduğumuz “içkili mekânların kapılarına çember/halka asılması” bilgisi, “Osmanlılarda Roma kalkanı kullanıldığı bilgisi”, “meyhanelerde veya iş ü nüş âlemlerinde içilen şarabın bedeli olmak üzere kadehe altın konulması uygulaması”; “güneşin klasik Hristiyan kaynaklarında ve buna paralel olarak klasik edebiyatımızın kültür dünyasında Hz. İsa'nın sembolü olarak kabul edildiği”; “kırk bir kere maşallah deyimindeki kırk bir rakamının eskiden beri kullanılan bir büyü/sihir kavramı olduğu” yolundaki tespitler akademik çevrelerde bir hayli dikkatleri çekmiş bulunuyor. Bunun yanında “gül” sözcüğünün tevriyeli olarak altın para (filori) anlamında kullanılması; “hicran” sözcüğünün “pahalı kumaşlardaki küçük yırtık veya kıymetli seramik eşyalardaki basit ama değer düşüren kırıklar (defo) anlamına gelişi; Yunanca asıllı olup zaman içerisinde Arapçalaşan “kânûn” sözcüğünün yine tevriye çerçevesinde olmak üzere ilaç, şurup (ve mecazen şarap) anlamına geldiği; Farsça “çeşm” sözcüğünün “göz” anlamı yanında “ağız” manasını da verdiği gibi tespitler de yine klasik Türk edebiyatı faaliyet alanı içerisinde gerçekleştirilen dil/kültür arkeolojisi örnekleri olarak kabul edilebilir.

Bütün bu sosyal hayatın işleyişine dair ve söz varlığımızın lafız-mana dünyasına ait tespitler yazımızın girişinde temas ettiğimiz, kelimelerin hakikat ve mecaz anlamlarının paralelliği kuralından hareketle hayatımızın endam aynası olan klasik edebiyatın arka planına (bir anlamda aynanın içinden cinler âlemine) doğru yaptığımız keşif yolculuğu sonucu gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

Yani edebî metnin açık ve sarîh realite (hakikat) anlamından hareketle edebî sanatlar yardımı ile ustaca gizlenmiş mecazî anlam katmanına; bunun tam tersi olmak üzere de açık ve sarîh mecazî anlam katmanından hareketle yine edebî sanatlar yardımı ile çok değerli hazineler misali söz yığınları arasına gizlenmiş hakikat (realite) anlam katmanına ulaşma faaliyeti...

Bu yazı da okuyucuya edebiyatın değişmez kuralı hakikat-mecaz paralelliğine; mecazdan hareketle bilinmeyen gerçekler dünyasına, hayatın maddî işleyişi ile ilgili gizli kalmış hakikatlerin bilgisine ulaşma çabasına (yani kültür arkeolojisi faaliyetine) dair oldukça ilginç bir örnek sunmak amacı ile hazırlanmıştır.

İran ve Türk klasik edebî metinlerinde bülbül âşğın; gül ise sevgilinin sembolüdür. Hercai ve avare âşğın timsali olan bülbül her seher güzelliği, rengi ve baş döndürücü kokusuna vurgun olduğu gülün dalına konar, ona yanık aşk şarkıları söyler. Hatta şairler gül dallarında üçgen şeklindeki küçük, kırmızı dikenlere bakarak, onları bülbüllerin sevgili (gül) uğruna dallarda terk ettikleri yüreklerine benzetmişlerdir.

Müstakil mesnevilere de (Gül ü Bülbül) konu teşkil eden bu tabii ilişkiye dair gerek divanlarda ve gerekse mesnevilerde sayısız örnekler bulunmaktadır. Bütün bu kaside, gazel ve beyitlerde gül goncası genç ve körpe sevgiliyi; kat kat yaprakları ile açılmış gül tecrübeler edinmiş ve bu müstağni hâliyle âşğı kıskançlık krizlerine sürükleyen, âşıkların birbirine düşüren sevgiliyi temsil etmekte; buna karşılık gül sevgilisine ilan-ı aşk etmek uğruna daldan dala konan ve bu uğurda dikenlere düşüp ölümcül yaralar alan bülbül ise biçare âşğın hâlini yansıtmaktadır.

Bülbülün gülün dalında ötmesinin ona aşk neşideleri söylemesi amacına matuf olduğu düşüncesi elbette ki klasik edebiyatımızın kültür ve değerler dünyasına çok uygun bir mecaz harikasıdır. Anlaşılabilirliği gibi bu, oldukça romantik, sanatı ve estetiği inanılmaz bir başarı öyküsüne taşıyan hüsn-i talil örneğidir... Muhatabını çığına çevirecek ve onu şarap gibi sarhoş edecek kızıl rengi ve dimağda kara sevda etkisi yaratan dayanılmaz kokusu ile müstağni ve müstekbir gül sevgilisi; karşısında da dikenlere takılmak, kanının dökülmesi ve küçücük yüreğinin bu dikenlerin üzerinde kalması pahasına gülün dalına konan ve ona saatlerce hüznü ve umutsuzca aşk şarkıları söyleyen âşık bülbül...

Divanlarda ve mesnevilerde bulunan binlerce beyit arasından seçtiğimiz şu birkaç örnek mecazî boyutlu gül sevgilisi ile âşık bülbül ilişkisini çok güzel anlatmaktadır:

Bu gülşen dâimâ bülbülsüz olmaz
Dahı bülbülleri de gülsüz olmaz (Ömer Fuâdî, Kitâb-ı Bülbüliyye
b.1115)

Dide-i bülbülde yir itmiş hayâl-i rûy-ı gül
Çevresinde görinen müjgân sanman hârdur (Emrî Dîvânı, G.100/5)

Pa-bürehne bâga varmış şevk-ı ruhsârunla gül
Hâr batmış pâyına bülbül ana nâlândur (Emrî Dîvânı, G.192/4)

Bülbül-i şeydâ nice zâr olmasun gülzârda
Yılda bir gül açılır ol da miyân-ı hârda (Emrî Dîvânı, G.431/1)

Gül gam-ı haddünle düşmüş hançer-i hâr üstine
Gelmiş efgân eyler anun bülbül-i zâr üstine (Emrî Dîvânı, G.438/5)

Hak Te'âlâ hüsnünü bir taze gülzâr eylemiş
Ey nice bülbülleri ol gülşene zâr eylemiş (Usûlî Dîvânı, G.55/1)

Hâr-ı gamdan can veren bülbüllere ey lâle-ruh
Yaraşur olsa kefen berg-i gül-i sîrâbdan (Usûlî Dîvânı, G.109/4)

Her kimün bir lâle-ruh gonca-dehen dildârı yok
Bir belâlu bülbül-i şûrîdedür gülzârı yok (Revânî Dîvânı G.193/1)

Çün bülbül 'âşıkdur güle nazar Hak'dan olur kula
Bir kelecî gelmez dile gönüllerde bitmeyince (Yunus Emre Dîvânı,
325/4)

Her kimün kim gül gibi her-câyî bir dildârı var
Gîceler bülbül-sıfat tâ subh olunca zârı var (Muhibbî Dîvânı, G.971/1)

Yokmuş bir âha ey gül-i ra'nâ tahammülün
Bagrın ne yakdun âteş-i hasretle bülbülün (Şeyh Gâlib Dîvânı G.
180/1)

Gül yüzün vafında bülbül kılsa elhânı dürüst
Bâgda bir goncanun kalmaz giribânı dürüst (Bâkî Dîvânı, G.22/1)

Örneklerde de görüldüğü gibi “bülbulün gül dalına konup dertli dertli ötüşü”, tabii bir olayın hayalî ve güzel bir sebebe bağlı olarak (hüsn-i talil) izah edilmesidir. Yani bütünü ile maddî ilişkiler zemininde izahı (algılanması ve anlamlandırılması) gereken realitenin mecaz anlam boyutuna taşınması, hakikatin hayal kalıbına dökülmesi olayı...

Peki, tabiatta maddi planda şahit olduğumuz, ama şiir ve edebiyatta karşımıza tamamen hayali bir çerçevede ve mecaz boyutuna taşınmış bir şekilde çıkan, bülbulün gül ile bu sıkı fıkı birlikteliğinin, bu vazgeçilmez yakınlığının gerisinde hangi nesnel gerçek, hangi sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır?

Klasik şiirimizin metinlerini hakikat-mecaz paralelliği çerçevesinden hareketle anlama çabası içine girdiğimizde Klasik edebiyatımızın estetik sahnesinde en belirleyici mecazlarından ve en renkli hüsn-i talillerinden biri olan bülbul-gül aşk ilişkisi bizi çok sürprizli ve belki de hiç akla gelmeyecek bir tabiat olayının gerçeği ile tanıştıracaktır.

Biz önce bülbüllerin güllere maddî anlamda yaklaşmasının ve bu yakınlaşma sonunda gül dalında kendinden geçercesine uzun uzun ötüşünün nesnel (objektif) nedenini ifade edecek ve daha sonra bu çok sürprizli bilgiyi bize mecaz-realite birlikteliği hâlinde sunan konu ile ilgili beyitlerin şerhini yapacağız.

Çok sayıda divan tarayarak tespit ettiğimiz beyitler bize bülbüllerin güllere yaklaşmasının nedeninin **gül yapraklarını yeme arzusu** olduğunu gösteriyor. Yapraklarının dokusunda bulunan yağ ve keskin kokusu ile iştah çeken gül, bülbul için sadece besleyici bir gıda maddesi olmakla kalmamakta, ihtiva ettiği aromatik maddelerin etkisi ile onda keyif verici, kendinden geçirici bir etki de uyandırmaktadır. Taze, yağlı ve mis gibi kokan gül yapraklarını gagası ile çekip afiyetle yiyen bülbul gül yapraklarının baş döndürücü kokusu ve gül yağının etkisi ile çakır keyif hâle gelmekte ve daldan dala sıçrayarak keyifle şakımaktadır. Divan şiirinin klişeleşmiş istiareleri (mazmunlar) arasında bulunan “gül şarabı”, “gonca kadehi” benzetmesinin vech-i şebehleri arasındaki en belirleyici yön, şarap ile gülün -çok bilinen- renkdeşliği (kızılık); gonca ile şarap kadehinin -artık harcıâlem malumat hâlini almış- şekilsel benzerliği bir kenara bırakılacak olursa, keyif verici, kendinden geçirici hatta sarhoş edici etkisi olmalıdır.

Bugün gül bahçelerine ve bülbüllere yabancılaşmış insanlar olarak bu ilginç olayı doğrudan doğruya müşahede etme şansını kaybetmiş bulunuyoruz. Artık bize düşen şey kültür, düşünce ve medeniyetimizin kozmik odası değerindeki

edebî metinlerimizin aslında bilimsel düşünüşün belki de en keyiflisi olan metinler şerhi alanında ciddi çabalar harcayan araştırmacılara cömertçe sunduğu imkânları kullanmak, bu muhteşem hazinenin araladığı kapılardan girerek sosyal tarihin arka planına ve şairlerimizin düşünce, duygu ve hayal dünyasının kayıtlarına ulaşmaktır.

İşte böyle bir zarurî hatırlatmadan sonra konumuz ile ilgili neticeyi şöyle noktalayabiliriz: Divan şairlerini gülü şaraba ve şarap kadehine; bülbülü de bu kadehten yudum yudum içip kendinden geçerek aşk şarkıları terennüm eden âşığa benzetirken onları yönlendiren estetik saiklerin belki de en güçlüsü o günkü toplumsal hafızada canlı bir şekilde yaşayan ve dönemin her biri entelektüel düşünüşün parlak yıldızı olan şairlerimizin zihin kodlarında saklı bulunan bu, bülbüllerin gül yapraklarını yemek için gül bahçelerine akın ettikleri bilgisidir.

Artık beyitlerimizin şerhine geçebiliriz:

Dehânına alup gül bergi bihûde figân itmez
Yüzün hecrinde nâleyle kulağın yir gülün bülbül (Mukatta, 288/2)

Bülbül, ağzına gül yaprağını alıp boşuna feryat etmiyor; (ey sevgili), o senin ayrılığının acısı ile inleyip bülbülün kulağını yiyor.

16. yüzyılın büyük şairi Emrî bu beyitte “gül yaprağını ağza almak” ve “gülün kulağını yemek” tabirlerini kullanmak sureti ile tevriyeli bir şekilde bülbülün gül yapraklarını yediğini söylüyor. “Gül yaprağını ağza almak” ibaresinin bir realitede bir de mecazda karşılığı bulunmaktadır. “Yaprağın ağza alınması” maddi/hakiki anlamda “yaprağın yenilmesi” demektir. Mecazî planda ise bu “bir konu ile ilgili konuşma, bahsini etme” anlamında bir deyimdir. İkinci mısradaki “bülbülün gülün kulağını yemesi” ibaresinde de güçlü bir tevriye vardır. Bilindiği gibi klasik edebiyatımızda gülün kendine benzetilenleri arasında, gül yaprakları gibi kıvrım kıvrım bir görüntüsü olan kulak da bulunmaktadır. Dolayısıyla, “bülbülün gülün kulağını yemesi” hakiki/maddi planda “bülbüllerin gül yapraklarını ağızlarına alıp yemeleri”; mecazî planda ise yine bir deyim olmak üzere, “bülbülün gülün kulağının dibinde sürekli bir şekilde bir şeyler söylemesi/ona bıkmadan, usanmadan aşkını ilan etmesi” anlamını verir.

Bülbülün şevki zârına degmez
Berg-i gül zahm-ı hârına degmez (Tecellî Dîvânı, 48/1)

Bülbülün neşesi ağlayıp inlemesine değmez; (ağzına aldığı/bahsini ettiği) gül yaprağı, dikenlerinin açtığı yaraya değmez.

Şair, “Bülbülün kısacık bir müddet sevinmesi, neşelenmesi için bu kadar ağlayıp inlemesi gereksizdir; ağzına alacağı bir iki gül yaprağı için de dikenler üzerine düşüp böylesine kan revan içinde kalmasının anlamı yoktur.” demekte ve elbette bu mecazî ifadeleri âşıkların sevgili uğruna sayısız tehlikelerden, aşağılanmalardan, rakipler tarafından hırpalanmalardan şikâyet makamında kullanmaktadır.

Birinci mısradaki “zâr” sözcüğü ile ikinci mısradaki “berg-i gül” terkibi leff ü neşr bağlamında değerlendirilecek olunursa şairin iham-ı tenasüp bağlamında bülbülün zar gibi incecik diline de işaretle bulunduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim Sultanü’ş-şuara Bâkî de Dîvân’ındaki bir gazelin matla beytinde “zâr” sözcüğünü tevriyeli bir şekilde kullanmış; sözcüğün ilk anlamı ile bülbülün ağlayıp inlemesi; ikinci anlamı ile de zar gibi incecik dilini kast etmiştir:

Fenâya virdi bülbül zâr ile gül-zârı duymazsın
İşitmezsin hezârün zârın ey gül zârı duymazsın (Bâkî Dîvânı, G.396/1)

Gelibolulu Âlî de bir beytinde konuşma organı olan dil (zebân) ile yaprak (berg) arasındaki bu şekli ilişkiye şöylece telmihte bulunmaktadır:

Sen serve karşı ter söze geldikce bilmezüz
Berg-i hazân gibi niye ditrer zebânımız (Âlî Dîvânı, G.203/3)

Şair Kıyasî’nin Mihr ü Mâh mesnevisindeki şu beyit de bülbülün dili ile ağzına aldığı gül yaprağı arasında kurulan benzerlik ilişkisini çok güzel anlatmaktadır:

Didi Nu’mân Mihre iy cân bülbüli
Debret ol la’lündeki berg-i güli (Kıyasî, Mihr ü Mâh/ b.654)

Esasen şairlerimizin dil ile yaprak arasında benzerlik ilişkisi kurarken bir taraftan da insanoğlunun genetiği ile oynanmamış tabiatla iç içe oldukları dönemlerde çocukların ağızlarına küçük yapraklar alarak kuşların ötüşüne benzer sesler (ıslık) çıkarmaları oyununa da ihamda bulduklarını söylemek mümkündür.

Şair Kelâmî de memduhun övgüsünde yazdığı bir kasidede onun gül yanağının övgüsünü yaparken kamış kalemini bülbüle; kalemin iki parçalı ucunu bülbülün gagasına; bu kalemle memduhun yanağının vasfında yazdığı şiiri, bülbüllerin (yemek için) ağızlarına aldıkları gül yaprağına benzetmektedir. Burada, mürekkep hokkasına batırılıp çıkarılan kamış kalemin ucunda yaprağa benzer bir leke oluştuğu; ağza gül yaprağı alma” ibaresinin mecazî anlamda “memduhun gül yaprağı gibi güzel/değerli yanaklarının övgüsünü yapma” anlamına geldiği hususları da hatırdan çıkarılmamalıdır:

Vasf-ı ruhsârunla nevk-i kilik-i renginüm benüm
Bülbül-i gûyâya benzer kim alur minkâra gül (Kelâmî Dîvânı, K.18/38)

Senin yanağının övgüsünü yapan kalemim renklenmiş ucu ile gagasına gül yaprağı almış şakıyan bülbüle benzemektedir.

Aşağıdaki beyitler de bülbüllerin gül yaprağını yemek maksadı ile ağızlarına aldıkları ve ardından kendilerinden geçerek ötmeye başladıkları olayını çok açık bir şekilde ima ve ifade etmektedirler:

Ehl-i ‘aşkun na‘râsı câm-ı şarâb-ı nâbdan
Bülbülün âvâzesi berg-i gül-i sır-âbdan (Ümîdî Dîvânı, G.161/1)

Âşıklar berrak şarap kadehini başlarına diktikten sonra nara atar; bülbüller de parlak gül yaprağını ağızlarına aldıktan sonra feryat figan eder.

Çemende şebnem ile berg-i gül degül görinen
Bişürdi bülbül-i bi-câna gül-şeker gonca (Revânî Dîvânı, K.9/11)

*Bahçede görünen (şey) gül yaprağı ve (üzerlerindeki) çiy damlaları değildir...
Gonca, can bülbülüne gül tatlısı (güllaç) pişirmiştir.*

Her gonca pare pare ciger pîç ü tâbıdur
Bülbüllerün gıdaları yaprak kebâbıdur (Gelibolulu Âlî Dîvânları, G.336/1)

Goncalar ızdırapla kıvrım kıvrım olmuş ciğer parçalarıdır; bülbüllerin gıdası ise yaprak kebabıdır.

Hezârün yidügi gülzârda yaprak kebâbıdur
Müdâmî güllerün nûş itdügi şebnem şarâbıdur (Hisâlî, Matâliü’n-
nezâir/b.750)

Bülbüllerin gül bahçesinde yedikleri (yemek) yaprak kebabı; güllerin de daima içtikleri, şebnem şarabıdır.

İdüp bülbül bigi nezâre-i bâg
Umardı berg-i gülden merhem-i dâg (Celîlî, Hüsrev ü Şîrîn/b.1237)

Bülbül gibi bahçeyi gözden geçiriyor ve gül yaprağından, yarasına merhem edinmeyi umuyordu.

Aşk, ateş, gül, şarap ve bülbül sözcükleri ile muhteşem beyitler yazan Şeyh Gâlib'in divanında yer alan mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış hikâyelerden birisi de bülbül ile kaz arasında geçen bir ilişkiye dairdir. Aşkı inkâr edenlerin nasıl bir yanlışlık içerisinde oldukları tezini savunmak için yazılmış bulunan bu fablda bülbülün gül yaprağını yemek sureti ile dertlerine deva bulmasına ve güzel sesi ile şarkılar söylemesine özenen bet sesli bir kazın, sonu hüsrarla biten hikâyesi anlatılır. Hikâyede bülbüllerin gül yapraklarını çekerek, ısıarak onları yedikleri ve böylelikle dimağlarının kuvvetlenmesi ve seslerinin güzelleşmesi sonucunun ortaya çıktığı açıkça dile getirilmektedir:

HİKÂYE

Olup gülşende bülbül bir seher teng
Cemâl-i gülden olmuş şu'le-âheng

Yakup cânın şarâb-ı bigiş-ı gül
Tenin hâkister itmiş âteş-i gül

Olup her müyü kül âheng-i gülden
Kâbâ-yı şu'le giymiş reng-i gülden

Geh olmuş nûr-ı didâra per-efşân
Geh olmuş hançer-i hâra ser-efşân

Alup 'Uşşâkiden evrâd ü ezkâr
Tarîk-i Gülşenide virmiş ikrâr

Giyinmiş gül ocağından pelâsı
Şererlerden siyehlenmiş libâsı

Çerâg-1 gonca oldukça fûrûzân
Olur pervâne-veş raksân u sûzân

Dem-i şemşîr-i hâr oldukça hun-rîz
Eder hûn-âb-1 eşki anı gül-bîz

Ciger kanıyla itmiş câmesin âl
Boyanmış gül gül olmuş hep per ü bâl

İdüp minkârını fevâre-i hûn
Figânı itmiş âfâkı şafak-gûn

Görince âteş-i gülden ‘alâmet
Koparmışdı kızılca bir kıyâmet

İşitmiş anı bir kaz-1 bed-âvâz
Kenâr-1 bâgda olmuş dehen-bâz

İdüp tavsif-i bülbül tâkâtın tâk
Isırmış berg-i gülden birkaç evrâk

Dimiş degmez bu rûtbe âh u vâha
Acıdur benzemez sâir giyâha

Olur vâkıf meger bu mâcerâyâ
Bir ehl-i hikmet-i Burkât-mâye

Olup kânûn-1 hikmetden sūhan-sâz
Gülün esrârın itmiş şerhe âgâz

İdüp ol kazı çok techîl ü tahmîk
Buyurmuş ol makâmı böyle tahkîk

Ki gül gâyet mukâvvidir dimâğı
Kuvâyı hıfz ider ez-cümle yağı

Murattıbdur latîf ü can-fezâdur
Müferrih hem müfettih bir devâdur

Mu’indür rûhı cisme intibâka
Ki tenfiz eyler a’râkı rıkâka

Gülün hâsiyyetin sor bir tâbibe
Tehî ta'n itme hâl-i 'andelibe

Ne bildün belki anun derdi vardur
Anunçün derde âh-ı serdi vardur

Maraz şiddetlidür muhtac 'ilâca
Şarâb-ı gülle tertib-i mizâca

Devâ mümkün savarsa nev-bahârın
Bu tertib ile def' itdüm hezârın

Dahi var niçe niçe ihtimâlât
Velî idrâke lâzım 'ilm-i âlât

Merâret var didün ta'mında ammâ
Şeker islâh ider anı tamamâ

Dimâgundur senün ey kaz fâsid
Olur ta'til-i hisden çok mefâsid

Neden câiz degül gül mey-hoş olmak
Yiyen sâhî görenler ser-hoş olmak

Yahud tahrîk idüp ba'zı kuvâyı
İde ihdâs bülbülde nevâyı

Ola yahud riyâziyâta dâna
Ki bülbül mûsikîyi eyler icrâ

Anun elhânı keyfiyyâttandır
Dahi ikâ'ı kemmiyyâttandır

Olur evtâr-ı 'üd üzre mütersem
Mesânî vü mesâlis zîr ile bem

Felek kim devridür anun irâdi
Olur tahrîki bu esvâta bâdi

İkiye münkasımdur devr-i tâb'ı
Biri kışrîdür anun biri vaz'î

Şeri'atde bulam dirsen işâret
Terennüm-rîz imiş eşcâr-ı cennet

Yakîn bil ki bu esvât u 'usûlât
Virür elbet nüfûsa infi'âlât

Safâ vü kâbz ü bast ü hüzn ü hayret
Sehâ vü meskenet dehşet şecâ'at

Netice bülbülün bu hâl ü kâli
Degüldür menfa'atden şemme hâlî

Görüp tedkîk ü tevfiğin anun kaz
Dimiş hakkâ vü sıdkâ itmiş âvâz

Bu pendî bend idüp kendisi gûşâ
İdüp iskât sus sus der vühûşa

Olınmış gerçi çok bahs ü teemmül
Ne gül duymuş bu gavgâyı ne bülbül

Bilinmez kâl ile da'vâsı 'aşkun
Bunun emsâlidür fetvâsı 'aşkun

Hakikatde bu sözler lâfdur hep
Nefes gencînesin isrâfdur hep

Ne bülbül mûsikîden âşinâdur
Ne gül emrâzına anun devâdur

İderler Gâlib erbâb-ı dirâyât
Cedelle münkirân-ı 'aşkı iskât

Bilen ol hâleti divânelerdür
İdenler güft ü gû bigânelerdür

Ola yâ Rab bi-hakk-ı Şems-i Tebrîz
Safâ-yı vecd ile nutkum şeker-rîz (Şeyh Gâlib Dîvânı, Mes.3)

Bülbül bir seher vakti gül bahçesinde yüreği daralmış ama gülün cemalini görerek alev gibi oynamaya başlamıştı. Katışıksız gül şarabı canını yakmış; gül ateşi tenini kül etmişti... Kanatlarının her bir tüyü gülün ahenginden kül haline gelmiş; böylece gül renkli, ateşten bir elbise giyinmişti... Kâh gülün çehresinin ışığına tüylerini saçmış; kâh dikenlerin hançerine başını terk etmişti... Uşşakî'den evrad ve ezkâr almış; Gülşenî tarikatında ikrar vermişti... Gül ocağından çullara bürünmüş; kıvılcımlardan dolayı elbisesi siyahlanmıştı... Gonca çerağı parladıkça pervane gibi ağlayıp sızlayarak raksa başlardı... (Gülün) kılıca benzeyen dikenlerinden kan saçıldığında, kanlı gözyaşları onu gülsuyuna çevirirdi. Ciğer kanıyla elbisesini kırmızıya boyamış; kolları kanatları bütünü ile gül gül olmuştu. Gagasından fıskiye gibi kan fışkırıyor; feryadı ufukları şafak rengine bürüyordu. Gül ateşinden bir işaret alınca (bahçede) kızılca bir kıyamet koparmıştı. Bet sesli bir kaz onu işitti ve bahçenin bir kenarında konuşmaya başladı... Bülbülün bu üstün özellikleri dayanma gücünü tüketti, bunun üzerine gül yapraklarından birkaçını ağzına aldı. .. (Ama hemen) dedi ki: "Bu kadar ah u vah etmeye değmezmiş. (Bu gül yaprakları) acı imiş; diğer otlara hiç benzemiyormuş!" Hipokrat gibi akıllı bir filozof bu maceraya vakıf oldu... Hikmet kanunundan söz açarak gülün esrarını şerh etmeğe başladı... O kazı çokça cahillik ve ahmaklıkla suçladı ve o meselenin gerçeğini şöylece izah etti: "Gül, dimağı oldukça güçlendiren bir ilaçtır; bu cümleden olarak, yağlı melekeleri muhafaza eder... (Akli) düzenleyici, (zekâyı) geliştirici ve cana can katicıdır; ferahlandırıcı ve iç açıcı bir ilaçtır... Damarların deriye nüfuz etmesini sağlayarak ruhun bedene uyum sağlamasına yardım eder... Gülün yararlarını bir tabibe sor da boşu boşuna bülbülün halini ayıplayıp durma!.. Ne biliyorsun; belki onun bir derdi var da onun için acı çılgınlık atıyor!.. Hastalık şiddetli olunca ilaca; gül şarabı ile mizaca düzen vermeye ihtiyaç duyulur... İlk baharını savarsa iyileşmesi mümkündür. Ben bu tertip (ilaç) ile binlercesinin (hastalıklarını) giderdim... Daha nice nice ihtimaller var; ama (onları) anlamak için âlet ilmi gerekir... Yenildiğinde ağza acılık veriyor dedin ama, şeker o acılığı tamamen ortadan kaldırır... Ey kaz, senin dimağın (fena halde) bozulmuş... Hislerin iptal olması birçok fesadın ortaya çıkmasına sebep olur... Gülün mayhoş olması; onu yiyenlerin günahkâr, görenlerin sarhoş olması veya bazı melekeleri harekete geçirip bülbülde güzel sosliliği vücuda getirişi; dahası, bülbülün matematik bilimine vâkıf olarak musiki icra eylemesi neden uygun görülmez!.. (Halbuki) musikinin nağmeleri keyfiyetten ve de ahengi kemiyettendir... Udun ikinci ve üçüncü tellerine, zir ile bem üzerine nakş edilir... Felek onun ilahî iradeye dayanan bir ölçüsüdür... Öyle ki, onun hareketi bu seslerin vücuda gelişine sebep olur... Tab'nın devri ikiye ayrılmıştır; onların biri kışrıdır, diğeri de vaz'î...

Şeriatte bir işaret bulayım dersen, (bil ki) cennetin ağaçları da ahenkli sesler çıkarırmış... İyi bil ki bu sesler ve usuller elbette ruhlara gönül hoşluğu, darlık ve genişlik, hüznün ve şaşkınlık, cömertlik ve miskinlik, korku ve cesaret gibi coşkun duygular verir... Sonuçta, bülbülün bu (çılgın) hâli ve ötüşü faydadan asla uzak değildir... Kaz onu dikkatle dinleyip sözlerine uygun davranınca, yüksek sesle “Hakkâ vü sıdkâ (doğruyu ve gerçeği buldum!” dedi... Bu öğüdü kulağına küpe edip yabani hayvanları “Sus! Sus!” diyerek susturuyordu... Gerçi (bu konu ile ilgili) çok söz edilmiş, çok tartışılmıştır ama ne gül bu çekişmeyi duymuştur ne de bülbül... Aşk meselesi söz ile anlaşılmaz. Aşkın fetvası da bunun benzeridir... Hakikatte bu sözler hep boş laftır; nefes hazinesini israftan başka bir şey değildir... Ne bülbül musikiden anlar; ne de gül onun derdine devadır... Ey Galip, dirayet sahipleri münakaşa yolu ile aşkı inkâr edenleri (işte böyle) sustururlar... O hâlden anlayanlar (ancak) aklını terk etmiş çılgınlardır. (Bu hâle) bigâne olanlar ise (sadece) dedikodusunu yaparlar... Ya Rab, Şems-i Tebrizî hakkı için, sözlerim coşkunluk safası ile şekerler saçıcı olsun!

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı değerli öğrencim ve meslektaşım Prof. Dr. Abdülkadir Emeksiz’in Millî Folklor Dergisi 2018, Yıl 30, Sayı 117, s.26-27’da yayınladığı “Bülbül Ötüşünün Anonim Biyografiye Göre Anlamlandırılması Üzerine” adlı makaleden yaptığımız aşağıdaki alıntıda Reşat Ekrem Koçu’dan bir hatıra nakledilmekte ve bu ilginç anekdottan, bülbüllerin kafa bulmak için gül yaprağını yemekten başka marifetlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır:

“Bülbülle ilgili cinaslı mâni örnekleri ve değerlendirmeler Şeydâ idi bülbüller, öterlerdi, şakır, çiler, dem çekerlerdi tulumbacıların dilinde. Cinaslı mâni söyleyenlerin hayatlarında olduğu gibi edebî metinlerinde de dem, meze, sâkî, mest olmak ve dünyevî aşk bariz biçimde görünmektedir.

*Bülbül sedân beğendim var yuvanda demi çek
Benim mezem şeftali öpmeden bâdemi çek (Bayrı 1955a:1084)*

*Deminden
Devranından deminden
Âşıkını mest eyle doldur sâki deminden
Bu şeydâ bülbüllerin kimler anlar deminden (Bayrı 1955b:1103)*

*Güle dem
Bak şu garip bülbüle, çeker dâim güle dem
Konca için akıtır gözlerinden güle dem (Alangu 1943:124)*

Bülbül demi

Görünce gonca veşi çekmez mi bülbül demi

Kimse bilmez kabahat gülde mi bülbülde mi (Bayrı 1950:183)

Acem İsmail

Dem çekmek hem kuşların ötüşünü ifade eder hem de işret etmek, içki içmek anlamına gelir. Ayaklı mânilerde kimi zaman çok zengin yakın anlamının ya da uzak anlamının kastedildiği çağrışımları olan söyleyişler görülür. Cinastlı mânilerde gördüğümüz dem çekmek, yani içki içmek ile bülbül nasıl bir arada düşünülebilir diye akla gelebilir, şaşmamak gerek. Asıl şaşılacak olan bülbülün kendi içkisini yapıyor olmasıdır. Reşad Ekrem Koçu'nun annesi Fatma Hanım'ın gözlemlerinden: "Bir bülbül sabahleyin erkenden meselâ bir vişne ağacına gelir, yirmi- otuz kadar olgun vişneyi gagası ile deşerek gider; akşama kadar meyvanın kuş gagası ile deşilmiş yerinde tahammür eden usâre bir tabî vişne likörü, şarabı olur; kuş akşamın "sâmu gariban" denilen son saatinde ağaca döner, bir iki vişneden kendisi tarafından hazırlanmış içkinin ilk yudumlarını içince şöyle bir silkinip birkaç külhânî ıslığı öttürür; kadehleri beşi, altıyı buldu mu, nağmeleri uzar, ortalık iyice karardığı için küçük esmer kuş görülemez, fakat sesi ağaçtadır, belki de bâdeye devam etmektedir; gamlı mudur, neş'eli midir, dilini bilmediğimiz için anlayamayız, artık şafak vaktine kadar gelsin gazeller, şarkılar, feryadlar..." (Koçu, 1961: 3164)

Kendi içkisini hazırladığı bilgisi, dem çekmek kullanımını, bülbül ötüşüne yüklenen anlamı bir metafor ve edebî sanatı kişileştirme oluştan uzaklaştırır mı ayrıca üzerinde düşünülebilir. Ayyaş bülbüller içkiyi fazla kaçırır veya vişne yerine döngel (yabani muşmula) ile içki hazırlamaya kalkarlarsa ayıldıklarında kendilerini kafeste bulurlarmış. Bülbül dinlemek için Alemdağ yollarını tutan Kâmil Bey'in kuru temizlemeci dükkânında, Üsküdar Sultantepe'de bir sohbette Fatma Hanım'ın gözlemlerinden bahsettiğimizde Kâmil Bey anlatmıştı: "Bülbüller içkiyi eğer vişne yerine döngel ile yaparlarsa, içimi çok sert olduğundan kendilerini ağacın dibinde bulurlar. Meraklıları da döngel ağaçlarının altından bülbül toplarlar (K.K. 2)." Bundan böyle bülbüllerin repertuarına acı bir nağme eklenir artık: "İlle de vatanım". Eski İstanbul sayfiyelerinin çoğu, çağlayan hâlinde şakıyan bülbülleri ile meşhurdu (Koçu, 1961: 3164). Sayfiye yerlerini ve bülbüllerin ne zaman nerede olacaklarını bilen İstanbulluların bülbül yakalama metotlarının ötesinde âdeta bülbül toplama yollarını da bildiklerini sözlü kültür vasıtasıyla öğrenmekteyiz..."

SONUÇ

Metin şerhi faaliyeti çerçevesinde mecaz bilgisinden realitenin keşfine; realite bilgisinden mecazın tespitine doğru yürüttüğümüz bu kültür ve metin arkeolojisi yolculuğunun nihayetinde ulaştığımız sonuç, klasik edebiyatımızın gerek mensur, gerekse manzum verimleri milli kültürümüz, medeniyet birikimimiz ve evrensel cihan devleti misyonunu yansıtan dünya görüşümüz bakımından kozmik oda değerindedir.

Doğal hayatın teferruat sayılabilecek bir tezahürü ile ilgili gerçekleştirdiğimiz bu kültür arkeolojisi yaklaşımını geçmiş tarihimizin sosyal, siyasal, dinî, tasavvufî, maddî ve manevî bütün alanlarına teşmil etmenin, küllerinden yeniden dirilen milletimizin varlık ve beka mücadelesi bakımından büyük önemini hatırlatmak ve bu vesile ile bu işin milletimizin göz ışığı olan aydınlarımızın üzerine düşen hayati bir görev olduğu hususunu önemle ifade etmek isteriz.

KAYNAKÇA

AKSOYAK, İsmail Hakkı (1999). *Gelibolulu Âlî ve Dîvânlarının Tenkitli Metni*, Dr. Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

AKSOYLU, Dilek (2007). *Kıyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevisi*, Y.L. Tezi, Kocaeli Üniversitesi.

AVŞAR, Ziya (2014). *Revânî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

EMEKSİZ, Abdulkadir (2018). “Bülbül Ötüşünün Anonim Biyografiye Göre Anlamlandırılması Üzerine”, Millî Folklor Dergisi, Yıl 30, Sayı 117, s.s.26-27

İSEN, Mustafa (1990). *Usûlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları

KARLITEPE, Mustafa (2007). *Kelâmî Dîvânı*, YL Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

KAYA, Bilge (2003). *Hisâlî; Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Metâlî'ü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi: İnceleme-Metin*, Dr. Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

KAZAN NAS, Şevkiye (2012). *Celîlî'nin Husrev ü Şîrîn'i: İnceleme-Metin*, Isparta: Fakülte Kitabevi.

KILIÇ, Atabey (2001). *Bî-nokta Tecellî Dîvânı: Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Kayseri: Laçın Yayınevi.

KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı Tenkitli Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OKÇU Naci, (2011). *Şeyh Galib Divânı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

SARAÇ, Yekta (2002). *Emrî Dîvânı*, İstanbul: Eren Yayınları

SELVİ, Muhammed (2008). *Ümîdî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Y.L. Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

TATÇI, Mustafa (2014). *Yûnus Emre Dîvân-ı İlâhiyât*, İstanbul: H Yayınları.

YAVUZ, Kemal ve YAVUZ Orhan (2016). *Muhibbî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.

YAZAR, İlyas (1999). *Ömer Fuâdî- Kitâb-ı Bülbüliyye* Y.L. Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.